

Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasının Kimliği: İdeolojinin Sonu mu?

The Identity of Turkish Foreign Policy During the Cold War: The End of Ideology?

Fulya ÖZKAN*

Öz

Bu makalede, ilk olarak çeşitli ideolojilerden etkilenerek dünya siyasetine şekil veren toplumsal hareketler kısaca ele alınacak ve ardından 1960'lı yıllarda gündeme gelen ideolojinin sonu tezine değinilecektir. Bu teoriye göre, 1960'lı yıllara gelindiğinde ana akım ideolojiler özellikle ekonomi politikası söz konusu olduğunda birbirine benzer bir tutum sergilemiştir. İdeolojik kimlikler Türkiye'de ise ekonomiden ziyade dış politikayla alakalı olarak ortak bir paydada buluşmuştur. Siyasi akımlar özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikasında ortak hareket etmeye başlamış ve bu durum, Türkiye gibi dönemin az gelişmiş ülkeleri için ideolojinin sonu tezinin öngördüğü süreçten oldukça farklı bir sonuç doğurmuştur. Bu nedenle dünya siyasetine ve teorik literatüre dair yapılan girişten sonra Türkiye örneği üzerinde durularak milliyetçilik, İslamcılık ve batıcılık gibi kimliklerin Türk dış politikasında ne derece etkili olduğu tartışılacaktır. Yapılan bu analiz, dış politika yapım sürecinin çıkar temelli realist bir bakış açısının yanı sıra devlet çıkarını ve aklını belirleyen kimlik ve değerlerin bir arada bulunabilmesi açısından liberal ve inşacı yaklaşımlar bağlamında da ele alınabileceğini göstererek Türk dış politikasına çoğulcu bir teorik perspektif sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, kimlik, milliyetçilik, İslamcılık, batıcılık

Abstract

In the first half of the article, social movements which were shaped by a variety of ideological identities will be analyzed. Then, the article will evaluate the end of the ideology thesis which became popular in the 1960s. This theory suggests that different ideological perspectives developed a common economic policy. In the second half, the article will focus on Turkey as a case study and examine to what extent ideologies like nationalism, Islamism and Westernism had an impact on Turkish foreign policy. The article will argue that different identities shared a similar viewpoint not in economics but when the foreign interests of the state were at stake. The article will make an evaluation of this difference and suggest that Cold War politics played a role because especially following the Second World War, different political ideologies started following a similar trend in their foreign policy visions. The article will underline that this picture contradicts with the expectations of the end of the ideology thesis for the contemporary

Makale Geliş Tarihi: 16.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZKAN, Fulya, "Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasının Kimliği: İdeolojinin Sonu mu?", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 235-256

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fulyaozkan@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3710-5549.

Akademik
Bakış
235
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

underdeveloped countries. This analysis will present a pluralist perspective which may allow to evaluate Turkish foreign policy making process through both realist, liberal and constructivist perspectives.

Key Words: *Turkish foreign policy, identity, nationalism, Islamism, Westernism*

Giriş

Uluslararası ilişkilerde devletlerin dış politikasını belirleme sürecinde neye göre karar verdiği uzun teorik tartışmaların konusu olmuştur. En temelde bu tartışmanın tarafları, çıkar odaklı analiz yapan realizm ile değerler odaklı analiz yapan liberalizm olmuştur. Liberalizmde devlet, çoğulcu bir bakış açısıyla ele alınır. İç politikanın ve siyasi-toplumsal yapının devletlerin dış politikası üzerinde bıraktığı etkiyi göz önünde bulunduran liberalizme göre her devletin ulusal çıkarı farklıdır ve devletin içerisinde bulunduğu koşullardan ve değerlerden bağımsız bir nesnel çıkarı yoktur.¹ Bu nedenle liberalizme göre realizmin eksik kalan yanı, devletlerin neden belirli çıkarlar peşinde koştuğunu sorgulamamasıdır. Yani devletler neyin kendi çıkarına uygun olduğuna nasıl ve hangi koşullar altında karar verir sorusu geri planda tutulmuştur. Realizm önceleri bu konuya uluslararası sistem ve güvenlik gibi kavramlar üzerinden yaklaşırsa da zamanla neoklasik realizmde görüldüğü gibi devletin iç siyasi yapısının da göz önünde bulundurulması söz konusu olmuştur. Bu nedenle çıkar kavramının tarihselleştirilerek siyasal kültür de göz önünde bulundurulması analiz edilmesi gerekmektedir. Bu eksiklik, bir diğer uluslararası ilişkiler teorisi olan inşacılık tarafından giderilmeye çalışılmıştır. İnşacılık, çıkarları kim ya da kimlerin belirlediği sorusuna odaklanır. Dolayısıyla inşacılık, çıkar kavramının kaynaklarını açıklamaya çalışır ve bu soruya kimlik kavramıyla yanıt verir. Devletler, kimlikleri aracılığıyla diğer devletleri öteki olarak tanımlar ve kendi aralarında etkileşime girdikçe birbirlerini dönüştürürler. Yani inşacılıkta devletin kimlik inşa süreci sosyalleşerek gerçekleşir. Bu nedenle devletler birden fazla kimliğe sahip olabilirler.² Kısacası inşacılık devletleri sosyal varlıklar olarak tanımlar ve devletlerin tek bir aklı ve çıkarı olduğunu iddia etmek yerine onların toplumsallığına dikkat çeker. Devlet, toplumsal bir aktör olduğu için tek ve değişmez bir ulusal çıkarı yoktur. Devletin çıkarı, zamana ve mekâna göre değişkenlik gösterir. Wendt'in "anarşi, devletler ondan ne anlıyorsa odur" derken kastettiği de budur.³

Bu teorik arka plandan hareketle makalede öncelikle devletlerin kimliğinin şekillenmesine etki eden toplumsal hareketler kısaca ele alınarak ardından Türkiye örneği üzerinde durulacaktır. Zira toplumsal hareketlerin ardında yatan ideolojiler, kimlik oluşumunun başat unsurları arasında yer

1 Scott Burchill, "Liberalizm", Scott Burchill-Andrew Linklater, der., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.94.

2 Birgül Demirtaş, "İnşacılık", Şaban Kardaş-Ali Balcı, der., *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.160-161,164-165.

3 Alexander Wendt, "Anarchy Is What States Make of It", *International Organization*, Cilt:46, Sayı:2, 1992.

almıştır.⁴ 1960'lerde gündeme gelen ideolojinin sonu tezi ise toplumsal hareketlere şekil veren ana akım ideolojilerin özellikle ekonomi politikası söz konusu olduğunda ortak bir noktada buluştuğunu iddia etmiştir. Ancak bunun aksine 1960'lı yıllar Türk kamuoyunda çok farklı siyasi fikirlerin hayat bulduğu bir ortam sunmuştur. Buna rağmen farklı bir boyutta da olsa ideolojinin sonu tezinin Türkiye'de de geçerli olduğu söylenebilir. Bu durum, Türkiye'de iktisadi alandan ziyade dış politikada gözlenmiştir. Birçok ideolojik görüş, dış politika söz konusu olduğunda kendi kimliğinden uzaklaşıp devleti öncelemeyi tercih etmiştir. Makale, Türkiye ve Avrupa örneklerinin karşılaştırılması ve hangi sistemsel ve/veya iç politikaya dair koşulların ideolojik kimlikler arasında bir ortaklaşmaya neden olduğuna dair tarihsel bir değerlendirmeye son bulacaktır.

İdeolojinin sonu tezi ile Türkiye örneğinin karşılaştırılmasının nedeni, bu tezin savunucularının dönemin az gelişmiş ülkeleri için öngördüğü sürecin Türkiye'de farklı bir seyir izlemiş olmasıdır. Aşağıda ele alınacağı üzere ideolojinin sonu tezi, sadece sanayi devriminin ilk aşamalarını başarıyla tamamlamış olan gelişmiş ülkeler için geçerli kabul edilmiştir. Türkiye'de ise başka hususlarda birbirinden oldukça farklı fikirleri savunan siyasi görüşler, iktisadi alan dışında da olsa dış politikada ortak bir potada birleşebilmiştir. Bu durum, Türk dış politikası literatüründe ağırlıklı olarak kullanılan realist bakış açısının liberalizm ve inşacılık gibi diğer teorik yaklaşımlarla harmanlanabilmesine olanak sunması açısından önemlidir. Zira aşağıda da ele alınacağı üzere her ne kadar Soğuk Savaş yıllarında Türk dış politikası ulusal güvenlik gibi kaygılar nedeniyle genel olarak realist bir mantıkla hareket etse de arka planda bu realist mantığı belirleyen çoğulcu bir kimlik yapısı olmuş ve değişen iç ve/veya dış koşullara göre farklı dönemlerde farklı kimlikler ön plana çıkartılabilmektedir.

Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, var olan siyasi düzeni değiştirmek için kitlesel hareket etmek üzere bir araya gelen topluluklar olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle toplumsal hareketler deyince genellikle akla devlete karşı düzenlenen ve onun hareket alanını kısıtlayan örgütlenmeler gelir. 20. yüzyılda ise yeni toplumsal hareketler kuramı ortaya atılmıştır. Yeni toplumsal hareketler, 1960'lardan itibaren önem kazanmaya başlayan ve çok büyük oranda Soğuk Savaş politikalarıyla ilişkili olan çevrecilik, ikinci dalga feminizm, barış hareketi ve nükleer karşıtı siyaset gibi toplumsal olguları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu nedenle, 20. yüzyılın ortasında yaşanan siyasi partilerin krizi ve temsil yetisinin kısıtlılığına dair bir cevap niteliğinde ortaya çıkmışlardır. Eski toplumsal hareketler, toplumun alt kesimlerini mobilize ederken yeni toplumsal hareketler eğitilmiş orta sınıf gençlere hitap etmiştir. Bunda yerleşik siyasi partilerin yeni kuşakların taleplerine cevap verememesi etkili

4 Birsen Örs, "Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü", *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı:40, 2009, s.3.

Gaz

Akademik
Bakış
237
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

olmuştur. Öyle ki yeni sol partiler orta sınıflardan destek alırken muhafazakâr partilerin kitlesi işçi sınıfına kayma eğilimi göstermiştir. İkinci olarak, yeni toplumsal hareketler maddi kaygılardan ziyade post-materyalist ya da post-burjuvazi değerler denilen yaşam kalitesi fikri üzerinde durmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Batı dünyasında artan refah seviyesiyle birlikte insanların kaygısı, düşük ücretler ya da uzun çalışma saatleri gibi unsurlardan başka ve çalışma koşullarını aşan alanlara kaymıştır.⁵ Bununla da bağlantılı olarak yeni toplumsal hareketler inşacılıkta olduğu gibi kimlik siyasetini ön plana çıkartmıştır. Sistemin dışladığı etnik azınlıklar, toplumsal cinsiyet grupları, öğrenciler ve aydınlar gibi kimlik siyaseti güdenler tarafından gerçekleştirilmişlerdir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler, var olan sistemi ve rejimi yıkmaya veya ele geçirmeye çalışmamış, sanayi sonrası toplumun taleplerini dile getirmiştir.

Zamanla yeni toplumsal hareketler kuramına da eleştiriler getirilmiştir. Martin, toplumsal hareketlerin hepsinin devlet odaklı olduğunu öne sürerek yeni toplumsal hareketler kuramına karşı çıkmıştır. Bu hareketlerin çoğu başarılı oldukları ölçüde parti ya da başka bir örgütlenme şeklinde siyasi sürece dâhil olmuştur. Bu yüzden toplumsal hareketler, uzun vadede sistemle ve devletle özdeşleşmiştir.⁶ Bunun en açık örnekleri, Batılı sosyal demokrat partilerin I. Dünya Savaşı'nı desteklemesi ve sömürgecilğe karşı verilen bağımsızlık mücadelelerine karşı çıkmasıdır. Çevrecilik söz konusu olduğundaysa başat temsilcileri arasında yer alan Yeşiller partilerinin Avrupa siyasetine entegre oldukça gerçek ideallerini gerçekleştirme noktasında ne kadar başarılı oldukları tartışılır. Dolayısıyla toplumsal hareketler zamanla partilere, partiler ise iktidarlara dönüşmüş ve toplumsal hareketler siyasi sistemle bütünleşmiştir. Bu konuya açıklık getirmek için milliyetçilik ve sosyal demokrasi örnekleri üzerinde durulacaktır.

Milliyetçilik, zamanla devletle bütünleşen başlıca ideoloji olmuştur. Milliyetçiliğin ortaya çıkmasını incelerken feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine bakmak gerekir.⁷ Burjuvazinin, her feodal beyin vergi aldığı ve bu yüzden iç pazarın oluşmadığı bir ortamda varlığını idame ettirebilmesi mümkün değildi. Bu nedenle ulusal bir pazar yaratabilmek için ortak bir ulaşım, haberleşme, hukuk ve eğitim sistemine sahip yeni bir siyasi düzen kurulması gerekiyordu. Bu bağlamda burjuvazi krallarla işbirliği yapmış, güvenliğin sağlanması karşılığında vergi vermeyi kabul etmiş ve böylece Avrupa'da mutlak monarşiler güçlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla milliyetçilik, modern devletin yarattığı ortak bir tahayyül olarak karşımıza çıkmıştır. Burjuvazinin çıkarına hizmet edecek yeni siyasi düzen, sınırları belli bir toprak parçasına bağlı egemenlik kavramında hayat bulurken milliyetçilik ise o

5 Ronald Inglehart, "The Silent Revolution in Europe", *The American Political Science Review*, Sayı:65, 1971, s.991-993.

6 William Martin, *Toplumsal Hareketler*, Versus Yayınları, İstanbul 2008, s.7-9,290.

7 Özlem Kaygusuz, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", Evren Balta, der., *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.29-33.

toprak parçası içerisinde yaşayan insanlar arasında birlik oluşturulması ve düzen kurulmasını sağlamıştır. Anderson milleti hayali bir cemaat olarak ele alan çalışmasında, yazılı basının önemine vurgu yapmıştır. Anderson'a göre birbirini tanımayan insanlar, her gün basılan gazeteler sayesinde ortak olmaları aynı anda deneyimledikleri duygusuna kapılmış ve aralarında ulusal bir birlik olduğunu tahayyül etmiştir.⁸ Benzer şekilde Hobsbawm da geleneğin icadı kavramından yola çıkarak milletlerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduğu imajının yaratıldığını iddia etmiştir.⁹ Bu görüşlere göre modern devlet, ideolojisi olarak milliyetçiliği; milliyetçilik de milletleri yaratmıştır. Dolayısıyla milliyetçiliği modern devlet ile onun toprakları içerisinde yaşayan ve herhangi bir iktisadi veya kültürel statüden veya sınıftan bağımsız hareket eden genel bir halk kitlesinin ideolojisi olarak tanımlamak mümkündür.

Sosyal demokrasinin izlediği seyre bakıldığında milliyetçilik gibi onun da zamanla siyasi sistemle bütünleştiği görülür. Sosyal demokrasi, kapitalizmi yıkmak yerine doğurduğu sorunları reformlarla düzeltmeyi hedeflemiştir. Bu düşünceye neden olan süreç, kapitalist üretim tarzının demokrasiyle eşzamanlı gelişmesidir. Siyasi partilerin, meclislerin ve sendikaların ortaya çıkması sayesinde reform yapılarak eşitsizlik, işsizlik ve yoksulluğa çare bulunabileceği düşünülmüştür. Yani erken dönem sosyal demokratlar, kapitalizmi devrimle değil demokratik evrimle sonlandırmayı hedeflemiştir. Bu nedenle sosyal demokrasinin ilk temsilcileri kendilerini demokratik sosyalistler olarak adlandırmıştır.¹⁰ Günümüzdeyse sosyal demokrasi kapitalizmi reformlarla da olsa ortadan kaldırma idealinden vazgeçmiş, onun yerine halkın refah seviyesini önemseyen kapitalist modeli savunmaya başlamıştır. Sosyal demokrat ve komünist partilerin yollarının ayrışmasına neden olan olaylara bakıldığında en önemli dönüm noktalarından birisi olarak karşımıza I. Dünya Savaşı yılları çıkar. Özellikle Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde savaş sırasında ülkelerini destekleyenler ön plana çıkmıştır.¹¹ Böylece sosyal demokratlar ve sosyalistler iki ayrı kurumsallaşma içerisine girerken yolları Bolşevik Devrimi ile daha da ayrışmıştır. Sosyal demokrasinin devrimci niteliğinden uzaklaşarak zamanla devletle özdeşleşme sürecine bakıldığında bir diğer dönüm noktası ise 1929 Büyük Buhranıdır. Sosyal demokratlar, Keynesyen modeli benimseyerek gerek siyasi devrimler gerekse iktisadi kriz karşısında tehdit altında olan devleti reformlar yaparak savunma yolunu seçmiştir.¹²

İdeolojinin Sonu Tezi

Sosyal demokrasi, bu şekilde refah devleti sayesinde altın çağını yaşarken

8 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

9 Eric Hobsbawm-Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

10 Cenk Saraçoğlu, "Sosyal Demokrasi", Gökhan Atılğan-Attila Aytekin, der., *Siyaset Bilimi*, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s.332-333.

11 William McNeill, *Dünya Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara 2013, s.608.

12 Saraçoğlu, s.340-343.

göz

Akademik
Bakış

239

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Daniel Bell ideolojinin sonu tezini ortaya atmıştır.¹³ Bu teze göre II. Dünya Savaşı sonrasında liberalizm, muhafazakârlık ve sosyal demokrasi gibi ana akım ideolojiler birbirine benzemeye başlamıştır. Liberalizme göz atıldığında klasik liberalizmde ön plana çıkan yasa önünde eşitlik fikri değişmiştir. Klasik liberalizme göre bireyin kendi iradesiyle özgür seçimde bulunabilmesi için formel anlamda diğer bireylerle eşit olması gerekmektedir. Ancak zamanla bu özgürlük anlayışının yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Her şeyden önce piyasa ekonomisi, Smith'in öngördüğü gibi görünmez bir el vasıtasıyla kendisini düzenlemek yerine daha fazla rekabete ve tekellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede özellikle Büyük Buhran sonrasında müdahaleci devlet kavramı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yaşanan bu dönüşümün temel nedenlerinden birisi de II. Dünya Savaşı'ndan yıkımla çıkan Avrupa'nın iktisadi olarak yeniden canlanmasının devlet müdahalesi olmadan mümkün olmamasıydı. Ayrıca Batı Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Doğu Almanya gibi yakın bir coğrafyada dahi komünist tehdit altındaydı. Bu nedenle güçlü bir orta sınıfa ihtiyaçları vardı ve işçi sınıfının refah seviyesini yüksek tutmak zorundaydılar. Aksi takdirde Avrupa'nın ortasına kadar yayılan komünizme toplumun sempati duymasını engelleyemeyebilirlerdi. Bu tarihsel bağlamda ortaya çıkan sosyal liberalizm, özgürlük ve fırsat eşitliği kavramları arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. Özgürlüklerin korunması ve yaşanması için fırsat eşitliğini sağlayacak devlet müdahalesine ihtiyaç vardır. Bu noktada Isaiah Berlin iki farklı özgürlük tanımı yapmıştır. Klasik liberalizmin savunduğu negatif özgürlük dış müdahalelerden, baskıdan ve kısıtlamalardan özgür olmak anlamına gelirken pozitif özgürlük ise insanın aklı sayesinde sahip olduğu potansiyeli geliştirebilmesi ve kendisini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan kaynaklara sahip olması demektir.¹⁴

Muhafazakârlık da zamanla serbest piyasa ekonomisine müdahale edilmesi taraftarı bir tutum sergilemiştir. Zira sanayileşme, biri fakir diğeri zengin iki farklı toplumsal kesim ortaya çıkartmıştı. Bu yüzden İngiltere'deki Muhafazakâr Parti'nin lideri Disraeli, paternalist (babacan) muhafazakârlık ya da tek-millet (*one-nation*) muhafazakârlığı adı verilen bir görüş ortaya atmıştır. Buna göre muhafazakârlık, dönemin diğer iki ana ideolojisi olan liberalizm ve sosyalizm arasında orta bir yol önermiştir. Yapılması gereken, eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için devletin direkt olarak ekonomiyi düzenlemesi olmasa da toplumun önde gelen kesimlerinin hayırseverlik faaliyetleriyle alt sınıfları desteklemesinin ahlaki bir görev olduğunu onlara hatırlatmaktı.¹⁵ II. Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupası'ndaki muhafazakâr Hıristiyan Demokrat partiler benzer bir anlayış geliştirmiştir. Buna göre sosyal piyasa anlayışı ile elde edilen refahın, toplumun genel iyiliği için sarf edilmesi gerektiği kabul edilmiştir.¹⁶

13 Daniel Bell, *The End of Ideology*, Free Press, New York 1960.

14 Isaiah Berlin, *Four Essays On Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969.

15 Ahmet Murat Aytaç, "Dünya Görüşü ve İdeoloji", Yüksel Taşkın, der., *Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.119.

16 Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara 2013, s.78.

Bu tarihsel bağlamda ideolojinin sonu tezi, liberalizm ve muhafazakarlığın sosyal demokrasiyle ortak bir noktada buluştuğu sonucuna varmıştır. İşçi haklarının gelişmesi, sol hareketlerin demokratikleşmesi ve liberalizm ile muhafazakarlığın refah devletinin varlığını kabul etmesi bunda rol oynamıştır.¹⁷ İdeolojilerin ortaya çıkmasına neden olan sınıflar arası eşitsizlik, refah devleti sayesinde ortadan kalkmıştır. Ancak yukarıda da ele alındığı gibi hemen hemen eş zamanlı olarak gelişen yeni toplumsal hareketler kuramıyla birlikte ideolojinin sonundan ziyade “ideolojilerin taşıyıcılığının el değiştirmesi” söz konusu olmuş ve bu kez de “ideolojinin sonunun sonu” tezi tartışılmaya başlanmıştır.¹⁸ Dolayısıyla her ne kadar ana akım siyasi partiler istihdama öncelik veren Keynezyen ekonomi politikalarını benimsese de etnik azınlıklar ve tarım işçileri toplumun marjinal kesimlerini oluşturmaya devam etmiştir.¹⁹ Bu unsurları es geçtiği için ideolojinin sonu tezi statükocu olmakla suçlansa da Bell tarafından 1960’lar ve 1970’lerde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin de iktisadi meseleleri göz ardı ettiği ve bütüncül bir siyaset sunmadığı, dolayısıyla da sadece kültürel ve romantik bir tepki olarak kaldıkları ve yeni bir ideolojinin oluşumuna katkı sunmadıkları dile getirilerek savunulmuştur.²⁰

İdeolojinin sonu tezi, Soğuk Savaş’ın sonlanmasıyla bu kez de farklı bir isimle yeniden gündeme gelmiş ve 1960’larda dile getirilen “liberal medeniyet, ideoloji çağı son bulduğunda başlayacaktır”²¹ öngörüsü 1990’larda bir kez daha hatırlanmıştır. Hatırlanan bir diğer unsur, ideolojinin sonunun ideolojilerin düşüşüne geçmesinden mi yoksa bir ideolojinin diğerlerine üstünlük sağlamasından mı kaynaklandığıdır.²² Bu bağlamda Fukuyama, liberalizmin diğer ideolojilere üstün gelerek zafer kazandığını öne sürmüştür. Bunda, 1960’larda ideolojinin sonu tezinin gündeme gelmesinde olduğu gibi iktisadi gelişmeler etkili olmuştur. Ancak bu kez farklı olan, refah devletinin ortaya çıkmasının değil tam aksine çözümlüşünün söz konusu olmasıdır. Nitekim Doğu Asya Kaplanları olarak bilinen devletlerin serbest piyasa ekonomisi modelini izleyerek kaydettikleri iktisadi başarı, Çin gibi komünist bir rejimi dahi ekonomik anlamda liberalleşmeye itmiştir. Benzer bir gelişme bağımlılık okulu ve dünya sistemleri gibi liberalizm eleştirisi üzerine kurulu teori-

- 17 Seymour Martin Lipset, “The End of Ideology?”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.73; Daniel Bell, “The End of Ideology in the West”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.99.
- 18 Şeyhmus Demir-Mutlu Sesli, “İdeolojinin Sonu Tartışmaları Üzerine Bir Analiz”, *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:10, Sayı:19, 2020, s.160-161,169,172-173.
- 19 Dennis Wrong, “Reflections on the End of Ideology”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.119.
- 20 Daniel Bell, “Sonsöz 1988”, *İdeolojinin Sonu*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013 s. 447,461,463,467,474-475.
- 21 Lewis Feuer, “Beyond Ideology”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.66.
- 22 Donald Clark Hodges, “The End of the End of Ideology”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.374.

lerin kaynak noktası olan Latin Amerika'da da yaşanmış ve kıtanın sorunlarının özelleştirme gibi liberal politikalar ile çözüleceği anlayışı gelişmiştir.²³

Peki yapılan bu teorik tartışma Türkiye örneğine ne ölçüde yansımaktadır? Bu soruya yanıt bulmak amacıyla aşağıda değinilecek hususlar Türkiye üzerinde yoğunlaşırken aynı zamanda küresel siyasette yaşanan dönüşümleri de göz önünde bulunduracaktır. İdeolojinin sonu tezi, Soğuk Savaş tabirleriyle ifade edildiğinde dönemin 3. Dünya ülkelerinde yaşanan gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmıştır.²⁴ Hatta tezin savunucuları tam aksine az gelişmiş ülkelerde ideolojinin sonundan ziyade ılımlı sol ideolojilerin desteklenmesi gerektiğini, çünkü Batılı ülkelerde deneyimlendiği gibi ancak bu sayede eşitsizlik ve işsizlik gibi sorunların üstesinden gelinerek komünizmin destek bulmasının engelleneceğini öne sürmüştür. Bu durum, zamanla uluslararası ilişkilere de yansiyacak ve komünizmin zayıflaması dünya barışına katkıda bulunacaktır.²⁵ Dolayısıyla Batılı devletlerin az gelişmiş ülkelerdeki müttefikleri sosyalistler olmalı ve bu sayede eşitlikçi politikalar izlenerek kitlelerin komünizme kaymasının önüne geçilmelidir. Kısacası aslında sadece gelişmiş ülkelerde ideolojinin sonuna gelinmiştir.²⁶ Batılı ülkeler nasıl sanayileşerek ayrı bir medeniyet kurmuş ve zamanla refah devleti sayesinde bu sürecin doğurduğu iktisadi sorunlara çare bulmuşsa, Asya ve Afrika'daki devletler de benzer bir seyir izleyerek boş umutlar vaat eden ideolojilere zaman içerisinde yol verecektir.²⁷ Az gelişmiş devletler için kısa bir yol tarifi yoktur, bu devletler de süreç içerisinde aynen Batılı ülkeler gibi kendi sanayi devrimlerini deneyimlemek zorundadır.²⁸

Bu iddialardan da anlaşılacağı üzere ideolojinin sonu tezi, ortaya çıktığı dönemin, yani Soğuk Savaş'ın etkisiyle ideoloji kavramını aslında sadece Marksizm gibi radikal siyasi görüşlerle özdeşleştirmiştir.²⁹ Bu nedenle ideolojinin sonu tezini, modernleşme teorisinin siyaset felsefesindeki uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür. Az gelişmiş ülkeler, Batı siyasetini feyz alarak onların yaptığı gibi ılımlı sol akımların güçlenmesine izin vermeli ve komünizm gibi aşırı sol görüşlere ön almalıdır. Böylece toplumsal eşitlik arttıkça radikal fikirlere olan eğilimin de önüne geçilecektir. Ancak aşağıda da görüleceği gibi Türkiye'de etkili olan milliyetçilik, İslamcılık ve batıcılık gibi

Görüş

- 23 Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012, s.74-75.
 24 Örs, s.8.
 25 Stephen Rousseas-James Farganis, "American Politics and the End of Ideology", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.217,227-228.
 26 Lipset, s.84-86.
 27 Raymond Aron, "The End of the Ideological Age?", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.27.
 28 Edward Shils, "The End of Ideology?", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.55.
 29 Robert Haber, "The End of Ideology as Ideology", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.184; Henry David Aiken, "The Revolt Against Ideology", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.237.

akımlar, genel olarak ılımlı sol ideolojilerden oldukça uzak durmuştur. Buna rağmen ideolojinin sonu tezi farklı koşullarda da olsa bu yıllarda Türkiye’de de geçerlilik kazanmıştır. Tezin savunucularının arzu ettiği üzere Türkiye’de de komünizm karşısında güçlü bir fikri birliktelik oluşmuş, ancak bunu sağlayan ekonomiden ziyade dış politikada yaşanan gelişmeler olmuştur.

Türk Dış Politikasının Kimliği

Türk dış politikasında kamuoyunun etkili olmaya başladığı dönem, dünya siyaseti açısından önemli kırılmalara yol açan 1960’lara rastlamıştır.³⁰ Ancak devletler siyasi rejimlerinin niteliğinden ve kimliğinden bağımsız olarak da bir dış politika çizgisi benimseyebilir. Bu tespiti hem yukarıda değinilen inşacılığın evcilleşme ve sosyalleşme sürecine hem de toplumsal hareketlerin yönetime geldikten sonra devleti koruma misyonu edinmesine bağlamak mümkündür. Toplumsal hareketler iç siyasette devletle özdeşleştikçe gerek iktidarlarını koruma gerekse dış destekçi bulma güdüsüyle uluslararası sistemle bütünleşebilmiştir. Bu nedenle rejim tipi ile dış politika arasında her zaman birebir örtüşen bir uyum yoktur. Nitekim Türkiye’de siyasi rejimin ana unsurunu cumhuriyet teşkil etmiştir. Cumhuriyet, genel irade anlayışı bağlamında ortak değerlerle bütünleşmiş evrensel vatandaşlar yetiştirme gayesindedir. Türkiye’de bu ortaklığı kurmak, cumhuriyeti kurmakla eşzamanlı ilerleyen imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecine rastlamıştır. Dolayısıyla imparatorluk bünyesinde yer alan farklı kimlikleri ortak bir potada eritebilmek zor olmuş ve bu yüzden Türk dış politikası başından beri devletin ulusal güvenliğini koruma odaklı realist bir anlayış geliştirmiştir.³¹

Bu durumu, Orta Doğu bölgesel politikası ve toplumsal zihniyetiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Orta Doğu’nun sömürge geçmişi, toplumsal hareketlerin sadece sınıfsal değil, bağımsızlık mücadelesi üzerinden milliyetçi ve devletçi bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu yüzden Orta Doğu’daki sivil örgütlenmeler halkın taleplerini karşılaması için devleti baskı altına almaktan ziyade devletin sosyal güvenlik işlevlerini kendileri üstlenmiştir. Bayat’ın “sessiz tecavüz” (*quite encroachment*) olarak adlandırdığı bu durumun klasik anlamdaki toplumsal hareketlerden farkı, devleti direkt olarak hedef almamalarıdır.³² Ögün’e göre de Orta Doğu’daki siyasi akımlar, geri kalmışlık hissini baskısı altında kalmıştır. Bu nedenle bölgedeki sol akımlar, milli bir kimlik benimsemiştir. Emperyalizme karşı milli kurtuluş hareketlerini sahiplenmiş ve burjuva devrimlerini desteklemiştir. Marksizm’e içkin enternasyonalizm idealinden uzak durmuş ve modern bir devlet oluşturma çabası, milliyetçiler, İslamcılar, batıcılar ve solcular tarafından

30 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.78-80.

31 Mehmet Seyfettin Erol-Osman Nuri Beyhan, “Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği”, Ertan Efeğil-Rüdvân Kalaycı, der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.339,341,348-349.

32 Asef Bayat, *Ortadoğu’da Maduniyet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.75,89,93,99,128,134.

ortaklaşa sahiplenilmiştir.³³ Bu bağlamda aşağıdaki sayfalarda öncelikle Türk dış politikasına şekil veren başlıca kimlikler genel bir değerlendirmeye tabi tutulacak, ardından ne ölçüde ortaklaştıkları ele alınacaktır.

Türk dış politikasının toplumsal kökenlerini oluşturan temel ilkeler ve kimlikler arasında batıcılık, İslamcılık, milliyetçilik ve muhafazakarlık gibi fikirler yer alır. Bunlardan batıcılık kendisini Anadolu coğrafyası ve Misak-ı Milli sınırları, İslamcılık ümmet anlayışı, milliyetçilik ise Türk dünyası ile özdeşleştirirken muhafazakarlıkta belirli bir coğrafi kısıtlama yer almaz ve Osmanlı coğrafyasına bütünsel şekilde yaklaşır. Ancak kimlikler üzerinden yapılan dış politika analizlerinin sanki bu akımlar arasında had safhada bir ayrışma varmış gibi yansıtılması yanıltıcı olabilir. Zira farklı ideolojik bakış açıları, ortak ölçüt ve değerler paylaşabilmiştir. Örneğin 1990'lı yıllarda AB sürecine gösterilen batıcı, milliyetçi ve muhafazakar tepkiler, liberal görüşlere karşı ortak bir tutum sergilemiştir. Yani farklı bakış açıları Türkiye-AB ilişkileri söz konusu olduğunda devleti önceleme noktasında birleşebilmiştir.³⁴ Kirişçi de AB'ye muhalif gruplar arasında milliyetçiler ve İslamcılar kadar emperyalizm karşıtı solcular da olduğunu belirtmiştir.³⁵ Balcı da konuya teorik bir çerçeveden yaklaşmış ve giriş kısmında ele alınan inşacılığı, devletlerin kimliğini verili kabul ettiği için eleştirmiştir. Bunun aksine Balcı, dış politikanın bizzat içinde yaşanan anı şekillendiren iç politikadaki iktidar ilişkileri tarafından belirlendiğini belirtmiş ve postyapısalcı bir bakış açısı benimsemiştir.³⁶

Kösebalan'a göre de Türk dış politikası, dört ana eksen etrafında şekillenmiştir: milliyetçilik, liberalizm, sekülerlik ve İslamcılık. Ancak bunların da birbirini ne derece dışlayan kategoriler olduğu sorgulanabilir. Bu nedenle en mantıklısı inşacılıktaki gibi kimliklerin kendisini baz almak yerine yukarıda yapıldığı gibi coğrafi aidiyet hisleri ve realist bir mantıkla jeopolitik bağlantılar üzerinden Türk dış politikasının kimliğini belirlemektir. Nitekim Soğuk Savaş sonrasında artan etnik ve dini mücadeleler, Türkiye'nin kendi sınırlarını aşan bir önemi olduğunu hatırlatmıştır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi aynı dönemde yaşanan AB ile yakınlaşma politikası, bu konunun rakip kimlikler arasında ortak bir birleşme alanı olarak görülmesine neden olmuştur.³⁷ Aksoy ve Çemrek de Türk dış politikasını belirleyen beş ana kimlik olduğunu belirtmiştir: Türk, Osmanlı, İslam, Doğu ve Batı. Bunların da birbirinden ne kadar ayrı düşünülebileceği tartışılır olsa da Soğuk Savaş'ın bitişi, Türk dış politikasının yeni bir kimlik arayışı içerisine girmesine neden

33 Süleyman Seyfi Ögün, "Dünden Bugüne Ortadoğu'da Milliyetçilik Hareketleri", *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s.143-144,146,151.

34 Bülent Aras, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003, s.25-27.

35 Kemal Kirişçi, "Türkiye ve Avrupa Birliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:2, Sayı:8, 2005-2006, s.98.

36 Ali Balcı, "Foreign Policy as Domestic Power Struggle", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt:2, Sayı:1, 2015.

37 Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası*, Bingbang Yayınları, İstanbul 2014, s.33-37.

olmuştur. Türkiye ile Batı arasındaki anti-komünizm şeklinde özetlenebilecek ortak payda ortadan kalkmış ve Türkiye yeni alternatifler izleme imkânı elde etmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş'ın bitmesiyle güvenlik eksenli realist bakış açısının yerini küreselleşmenin etkisiyle kimlik politikaları almıştır.³⁸ Bu bağlamda aşağıda, Türk dış politikasına şekil veren başlıca siyasi akımlar ayrıca ele alınacaktır.

Milliyetçilik

Alpkaya'ya göre Türk dış politikasında bugüne kadar üç farklı milliyetçilik hâkim olmuştur: örtük, aşırı ve sıradan milliyetçilik. Örtük milliyetçilik, egemenlik ve ülke kavramlarının ön plana çıktığı erken cumhuriyet döneminde etkili olmuştur. Bu sırada Türkiye'nin temel dış politika hedefi, Lozan Barış Konferansı'nda çözülmeden kalan Musul sorunu gibi meseleleri halletmek ve yeni kurulmuş olan devletin varlığını sağlamlaştırmaktı. Bu nedenle milliyetçi ideolojiye başvurulabilirdi, ancak dönemin iç siyasi koşulları düşünüldüğünde buna gerek duyulmamıştır. Tek parti rejiminin varlığı, dış politikanın aynı zamanda devlet politikası olmasını sağlamıştır. Aşırı milliyetçiliğin temelindeyse yayılcı politikadan ziyade Türkiye'nin uluslararası arenada yaşadığı krizler yatar. Bu nedenle bu tarz milliyetçilik sadece iki dönemde ön plana çıkmıştır: II. Dünya Savaşı yılları ve Kıbrıs krizleri. Sıradan milliyetçilik ise Soğuk Savaş ile Batı Bloğuna bağımlı hale gelen Türk dış politikasının bu durumunu gizlemek için hükümet programlarının söylemine yansımıştır. Sonuç olarak Türk dış politikasına hâkim milliyetçilik anlayışı kan bağı, soydaşlık, dil ya da din birliği gibi organik unsurları değil toprak, ülke ve egemenlik gibi ulusun kendisinden ziyade devletle alakalı kavramları ön plana çıkartmıştır.³⁹ Dolayısıyla devletin millete öncelendiği söylenebilir. Bu durum, Soğuk Savaş'ın bitmesine rağmen 1990'larda da devam etmiştir. Rusya'dan gelen tehdit algısı ortadan kalkmış ve Türkiye, Rusya'ya stratejik açıdan iş birliği yapabileceği bir komşusu olarak bakmaya başlamıştır. Bu yüzden Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında kurulan Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine karşı tavrı, uzun vadeli bir plandan yoksun kalmıştır.⁴⁰

Bu bağlamda Alpkaya'nın Türkiye'nin dış politikada aşırı milliyetçiliğe kaydığını söylediği II. Dünya Savaşı yıllarına ayrıca değinmek gerekir. Bu dönemde dahi milliyetçi kimlikten ziyade devletin çıkarı öncelenmiştir. Almanya'nın 1941'deki Rusya seferine kadar Sovyetler Birliği'nden çekinen Türkiye, Turancı hareketin su yüzüne çıkmasına izin vermese de Sovyet tehlikesinin

görsel

Akademik
Bakış

245

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

38 Metin Aksoy-Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı", Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil, der., *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayınları, İstanbul 2010, s.159,161,163.

39 Gökçen Alpkaya, "Türk Dış Politikasında Milliyetçilik", Tanıl Bora-Murat Gültekingil, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.157-160,167.

40 Ümit Özdağ, "Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik", Tanıl Bora-Murat Gültekingil, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.177.

ortadan kalktığı 1942-1943 yıllarında bu akımın faaliyetlerini arttırmıştır. Almanya'nın yenilgisinin kesinlik kazandığı 1944'ten sonra ise Turancılara ırkçılık davası açılmıştır. Ancak savaş sonrasında hızla değişen uluslararası ortam ve Soğuk Savaş'ın başlaması, bu kez de düşmanın artık Almanya değil Sovyetler Birliği olarak algılanmasına neden olmuş ve Turancılara beraat kararı çıkartılmıştır.⁴¹ Yani Türkiye'nin Turancılığa karşı izlediği politika, milli hassasiyetlerden ziyade savaşın gidişatına göre değişen devlet çıkarı ekseninde ele alınmıştır. Benzer şekilde Koçak'a göre de devletin savaş yıllarında Turancı akıma göz yummasının nedeni, olası Alman zaferi sonucunda güçlenecek olan bu hareketi baştan denetim altında tutmaktır. Ancak Almanya'nın güç kaybetmeye başladığı savaşın ikinci yarısında Turancılık bir dış politika sorunu olarak görülmeye başlanmış ve 1944'te Sovyetler Birliği Almanya'ya karşı atağa geçince Turancuların üzerine gidilmiştir. Fakat savaşın bitmesiyle bu kez de Rusya'nın Türkiye hakkında yayımlı emeller güttüğü anlaşılınca Turancılara karşı açılan davalar beraatla sonuçlandırılmıştır.⁴² Dolayısıyla Türkiye, II. Dünya Savaşı koşullarında ideolojik değil çıkar temelli bir bakış açısıyla dış politikada pragmatist tutum sergilemiş; bu da denge politikası izlemesini kolaylaştırmıştır.⁴³

İslamcılık

Bu noktada milliyetçilik ve İslamcılık arasında var olan teorik çelişkiye dikkat çekmek gerekir. İslamiyet'in siyasi argümanları arasında sınırları belli bir toprak parçasına bağlı devlet anlayışı yoktur. Dünya, inananlar ve inmayanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır; bunun dışında mekansal bir ayrım söz konusu değildir. Yani bir yanda Dar'ül İslam, diğer yanda Dar'ül Harb vardır. Ancak teoride var olan din ile milli kimlikler arasındaki bu zıtlığa rağmen Türkiye'de etkili olan İslamcı hareketin dış politikaya yaklaşımında ciddi bir esneklik olduğu söylenebilir. Örneğin 1950'li yıllarda muhafazakârlar, iktidardaki Demokrat Parti'nin Orta Doğu siyasetine uygun bir tutum sergilemiştir. İslamcılar, ümmet kavramından uzak durarak Osmanlı devletine I. Dünya Savaşı sırasında isyan eden Araplara karşı bir söylem geliştirmiştir. Bu yıllarda Mısır Cumhurbaşkanı Nasır liderliğinde yükselen Panarabizm Orta Doğu'da oldukça etkiliydi ve bölgesel politikada geçmişi Bağdat Paketi'nin kuruluş sürecine dayanan ve Türkiye ile Mısır arasında devam eden örtük bir bölgesel Soğuk Savaş vardı. Bu bağlamda Türkiye'deki İslamcı hareket, kültürel olarak batılılaşmaya karşı dursa da dış politikada Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloğu ve ABD taraftarı tutum sergilemiştir. Dolayısıyla 1950'lerdeki koşullar düşünüldüğünde muhafazakarların dini olmaktan zi-

41 Baskın Oran, "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:24, Sayı:3, 1969, s.250-255,264-274.

42 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.695; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.212-213,216,229-230.

43 Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

yade devletçi bir tutum takındığı söylenebilir. Örneğin Peyami Safa, komünizme karşı ABD ve İsrail taraftarlığı yapmaktan çekinmemiştir.⁴⁴ Benzer bir örnek, 1980'li yıllardan verilebilir. İran Devrimi, Türkiye'deki İslamcılar tarafından soğuk karşılanmış ve konuyu daha çok Türk-Fars rekabeti olarak değerlendiren İslamcılar, yeni rejimi Türkiye'nin ulusal çıkarı açısından tehdit olarak algılamıştır.⁴⁵

Soğuk Savaş sonrasında ise İslamcılık, küreselleşmeye karşı olmak bir yana ondan faydalanmıştır. Zira İslam dini, yukarıda da değinildiği gibi mekân ve milleti olmayan evrensel bir olgudur. Bu nedenle Vestfalya Anlaşması ile kurulmuş sınırları belli bir toprak parçasına dayalı ulus-devlet kavramının küreselleşmeyle zayıflaması, İslamcılığın kendisini yeniden keşfetmesini sağlamıştır.⁴⁶ Odak noktası olarak ulus-devleti temel alan Millî Görüş hareketi de bu yüzden zayıflamaya başlamıştır. Milliyetçilik ile İslamcılık arasındaki birliktelik sona ermiş ve İslamcılar daha çoğulcu bir İslam anlayışı benimsemiştir.⁴⁷ Ancak bu durumun da 2000'li yılların ilk on yılının sonunda değişmeye başladığı ve özellikle Arap Baharı sonrasında Orta Doğu'da yaşanan güvenlikle ilgili gelişmeler karşısında milliyetçilik ve İslamcılık ortak paydasının Türk dış politikasında yeniden gün yüzüne çıkmaya başladığı söylenebilir. Fakat bu yazının konusu güncel Türk dış politikasından ziyade ona etki eden kimlikler hakkında olduğu için burada günümüz dış politika kararları ve uygulamaları hakkında ayrıca bir tartışma yürütülmeyecektir.

Batıcılık

Türkiye'de batılılaşma, Osmanlı döneminden itibaren devleti kurtarma projesi olarak görülmüştür. Örneğin 1959'da AET'ye yapılan ortaklık başvurusu, Kıbrıs krizi yüzünden sorunlar yaşanan Yunanistan'ın başvurusuna misilleme niteliği taşımaktaydı. Bundan sonra, 1961-1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri de ortaklık anlaşmasından yana olmuştur. 1965 seçimi sonrasında tek başına hükümeti kuran Adalet Partisi de Soğuk Savaş politikaları çerçevesinde Türkiye'nin başka bir bloğa kayması düşünülemez olduğundan AET yanlısı siyaseti sürdürmüştür. Dolayısıyla Türkiye'nin AET'ye yönelik batı yanlısı politikası, sınıf veya kimlik gibi etmenlerden ziyade devlet ve ulusal çıkar kavramları tarafından belirlenmiştir.⁴⁸ 1970'lerde ise gerek ekono-

44 Mücahit Gültekin, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s.278-279.

45 Şaban Çahş, "Uluslararası İlişkilerin Dinî-Politiği", Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.893-894,899.

46 S. Sayyid, "İslamcılık ve Postkolonyal Durum", Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.945-946.

47 Mücahit Bilici, "Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri", Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.800-803.

48 Mehmet Uğur, "Türkiye'de Avrupa Birliği Sorunu", Ömer Laçiner, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.1000,1003-1005,1016.

gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

mik gerekse kültürel nedenlerden ötürü AET karşıtı denilebilecek bir politika izlense de bu durum Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı anlamına gelmemiş; aşağıda da ele alınacağı gibi Türkiye bu dönemde gerek yumuşamanın gerekse iç siyasetteki çok sesliliğin etkisiyle birbirinden oldukça farklı ideoloji ve kimlikleri harmanlayarak genel ulusal çıkarını belirleyebilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 1960'lı yılların ortasından itibaren ve genel olarak 1970'lerde batıcılıktan ziyade milliyetçiliğin görünür olduğu bir dış politika izlemiştir. Bu durum, 19. yüzyılın sonundan itibaren benimsenen batılılaşma politikasının asıl amacının devleti kurtarmak olduğunu, dolayısıyla gerektiğinde vazgeçilebileceğini göstermektedir. Aknur ve Ersoy bunu, giriş kısmında kısaca değinilen inşacılığın kurumsal ve sosyal kimlikler arasında yaptığı ayrımla açıklamıştır. İnşacılığa göre sosyal kimlik, diğer kimliklerle etkileşim halinde oluşur ve bu yüzden devletlerin birden fazla sosyal kimliği olabilir. Kurumsal kimlik ise devletin diğer aktörlerle etkileşime girmeden önce sahip olduğu kurucu kimliğidir ve devletin çıkarımın ana belirleyicisidir. Türkiye'de devletin kurumsal kimliği, Osmanlı döneminden itibaren batıcılık olmuş ve çıkarını belirlemiştir. Ancak demokratikleşmenin etkisiyle sosyal kimliğin ağır bastığı dönemlerde milliyetçilik ve din tarafından şekillenen sosyal kimlikler, kurumsal kimlik olan batıcılıkla harmanlanabilmiştir.⁴⁹

Bu durumu, 1950'lerden itibaren net bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Aydınlanma Çağı'nın ve Fransız Devrimi'nin mirasıyla gelişen Jakoben Avrupa'nın evrensel, katı ve dogmatik tavrına karşın ABD'nin ve genel anlamda Anglo-Sakson geleneğin muhafazakâr-liberal tutumu ve dini geleneklere bağlılığı, Türkiye'deki milliyetçi-muhafazakâr kesime bu dönemde cazip gelmiştir. Anti-komünizm, Amerikan dostluğuyla özdeşleştirilmiş; NATO yanlısı politikalar savunulmuş ve Amerikan aleyhtarlığının vatansever bir tutum olmadığı belirtilmiştir. İslamcılar da 1970'lerde Millî Görüş ortaya çıkana kadar bir yandan kültürel değerler açısından Amerikan karşıtı tutumu desteklerken diğer yandan anti-komünizm çerçevesinde ABD yanlısı bir söylem geliştirmiştir.⁵⁰ Örnek de benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır. Soğuk Savaş koşullarında Sovyetler Birliği'ne karşı ABD ile birliktelik kuruldukları Amerikan toplumunun muhafazakâr değerleri keşfedilmiş ve Fransa gibi aşırı laik örneklere karşın dini değerlere sadık kalınarak da modernleşebileceğinin ispatı olarak Amerikan tarihine ve kültürüne referans verilmeye başlanmıştır. Zira ABD, maddi ve manevi dünya (teknoloji-kültür) arasında ayrım yapmadan da modern bir toplum kurulabileceğinin kanıtıydı. Bu bağlamda Türkiye'deki muhafazakârların tavrının en iyi göstergelerinden biri, Filistin sorunu karşısında geliştirdikleri politika olmuştur.

49 Müge Aknur-Rezzan Ersoy, "Siyasal Partiler ve Türk Dış Politikası", Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol, der., *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar*, Barış Yayınları, İstanbul 2012, s.122,126-127,145.

50 Tanıl Bora, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi", Tanıl Bora-Murat Gültekingil, der., *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.155,157,160.

FKÖ'nün sol-seküler bir hareket olmasından ötürü Filistin meselesinden uzak durulmuş, böylece ABD'ye olan olumlu bakış açısının eleştirilmesi riskinden kaçınılmıştır. Dolayısıyla İslam birliği fikri ötelenmiş ve Türkiye'deki muhafazakârların aksine Arap sosyalizmi ve Bağlantısızlar hareketi liderliğindeki üçüncü yol gibi fikirleri savunan Orta Doğu coğrafyasıyla birliktelik kurulabilmesi, bu dönemde mümkün olmamıştır.⁵¹

Türkiye'nin 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren çok taraflı bir dış politika izlemeye başlamasıyla birlikte bu genel eğilimin dışına çıktığı düşünülebilir. Örneğin İslam Konferansı Örgütü toplantılarına katılmış, Yom Kipur Savaşı'nda Arap yanlısı politika izlenmiş, FKÖ'nün Ankara'da temsilcilik açmasına izin verilmiştir. Ancak Türkiye'nin aldığı bu kararları radikal bir kimlik değişimi yerine rasyonel bir tercih olarak değerlendirmek mümkündür. İlk İKÖ toplantısına dini değil, siyasi nitelik taşıdığı belirtilerek katılma kararı alınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin İKÖ konusunda temkinli davranmasının nedeni, sadece iç politikayla ilgili laiklik tartışmaları değil aynı zamanda bölgesel politikayla alakalıydı. Bu yıllarda 1967 Altı Gün Savaşı'nda yenilgiye uğramış olan ve Arap milliyetçiliğinin liderliğini yapan Mısır ile İslam birliği söylemi üzerinden buna bir alternatif oluşturma çabası içerisinde olan Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabet artmıştı. Türkiye ne toplantıya tamamen angaje olarak ne de karşısında yer alarak Arap devletleri arasındaki rekabete taraf olmamaya çalışmıştır.⁵²

Türkiye'nin 1970'lerin ortasından itibaren Filistin meselesinde takındığı görece olumlu tutumu ise dönemin uluslararası politikasındaki genel eğilimden bağımsız ve dolayısıyla da batıcılıktan sapma olarak düşünmek mümkün değildir. Yom Kipur Savaşı ve Petrol Krizi ile Filistin sorunu tüm dünya kamuoyunu ilgilendiren ekonomik bir mesele haline gelmişken Türkiye'nin FKÖ'yü resmen tanıyarak Ankara'da temsilcilik açmasına izin vermesi, 1970'lerde güçlenen ve meşru bir lider olarak görülmeye başlanan Arafat'ın önemini kavrayan pek çok Avrupa devletinin izlediği politikayla uyumluydu. Hatta 1976'da alınan bu karar, üç yıl gecikmeyle de olsa pek çok Avrupa devletinden sonra hayata geçirilmiştir. Gecikmenin nedeni, Türkiye'nin bağımsız ve çok taraflı bir dış politika izlediği bu yıllarda ulusal çıkarını belirleyen ana etmenin milliyetçilik olmasıydı. FKÖ'nün Kıbrıs meselesinde takındığı olumsuz tavır ve kamplarında Türkiye karşıtı terör örgütlerinin eğitim görmesine izin vermesi, Türkiye ile gerilimli bir ilişki yaşamasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, 1973'te Arap devletlerini destekleyerek petrol ambargosundan muaf tutulsa da yaşadığı ekonomik kriz onu genel ulusal çıkarını göz ardı ederek dış politikasını belirleme noktasına itmemiş ve Arap yanlısı tutum sergilese de FKÖ ile olan ikili ilişkisinde temkinli ve çekimser bir politika izlemeye devam etmiştir.

51 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul 2015, s.327-330,332-333,351,354-355.

52 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, Barış Kitap, Ankara 2010, s.174.

Bu tarihsel seyir bağlamında batıcılığın genel olarak dış politikada bir amaç olmaktan ziyade bir araç olarak kullanıldığı sonucuna varılabilir. Örneğin Türk dış politikasında İslam referansının ön plana çıkartıldığı dönemler, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı değil aksine Batı tarafından dışlandığı dönemler olmuştur. Yani Türkiye, din vurgusunu dış politikada bir denge unsuru olarak kullanmıştır.⁵³ Bu konuda 1980'ler bir istisna olarak düşünülebilecek olsa da bu yıllarda dış politikadaki İslam vurgusunun, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve İran devrimi gibi krizlerle başlayan II. Soğuk Savaş döneminin ABD doktrini olan Yeşil Kuşak Projesi ile bağlantısı vardır. Dolayısıyla bu durumun sistemselsel bir dönüşüm olan ve ABD'nin yumuşama sonrasında izlediği politika bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Diğer bir deyişle 1980'lerde dinin ulusal kimliğin parçası haline gelmesi ve dış politikada görünür kılınmasını, dış politikanın İslamlaşması değil devlet çıkarı çerçevesinde millileşmesi olarak yorumlamak mümkündür.⁵⁴ Bu sayede Türkiye, Batı'dan uzak durmadan da dini kimliğini dış politikada ön planda tutabilmeyi başarabilmiştir.

Türkiye ve Avrupa Örneklerinin Karşılaştırılması

Son olarak makalenin ilk kısmı ile Türkiye örneğinin incelendiği bölümleri ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmak faydalı olacaktır. İdeolojinin sonu tezinin neden Avrupa'da ekonomide etkili olurken Türkiye'de ise dış politikada görünür olduğunu açıklamak gerekir. Yukarıda değinildiği gibi refah devletin güçlenmesiyle insanların kaygısı Avrupa'da maddi konular olmaktan çıkmış, post-materyalist arayışlar belirginlik kazanmış ve ideolojinin sonu tezi ile yeni toplumsal hareketler eş zamanlı olarak sosyal bilimlerin ilgi alanına girmiştir. Diğer bir deyişle Avrupa'da bir yandan ana akım ideolojiler arasında özellikle ekonomi politikasında benzerlik oluşurken diğer yandan çevrecilik ve üçüncü dalga feminizm gibi güç kazanmakta olan başka ideolojiler çerçevesinde yeni toplumsal hareketler gündeme gelmiştir. Türkiye'de ise bu yıllar, sanayi sonrası toplumların ekonomik olmayan kaygılarından ziyade Soğuk Savaş koşullarına hâkim tehdit algısı ve güvenlik riskinden ötürü ideolojiler arasında dış politikada bir ortaklığın kurulmasına neden olmuştur. Bu yüzden Türkiye'de ideolojinin sonu tezi güçlü bir refah devletinin yokluğunda dış politikada gözlenmiştir.

Bu konuda farklılık yaşanmasına neden olan etmen, yumuşama döneminin taraflar üzerinde bıraktığı farklı etkidir. Yumuşama, Batı Bloğu içerisindeki lider ülkeler için Doğu Bloğuyla ilişkilerin iyileşmesi şeklinde olumlu bir sonuç doğururken aynı gelişmelerin Türkiye gibi blok içerisinde görece güçsüz konumda bulunan devletler üzerindeki etkisi ise olumsuz olmuştur. Bunun sebebi, yumuşamanın bloklar arası değil blok içi çatışmaların arttığı

53 Gökhan Koçer, "Türk Dış Politikasında Din Unsuru", *Akademik Orta Doğu*, Cilt:1, Sayı:1, 2006, s.132,142,148.

54 Murat Çemrek-Metin Aksoy, "Türk Dış Politikasında Din Olgusu", Ertan Efeğil-Rıdvan Kalaycı, der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.676.

bir dönem olmasıdır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit bu dönemde azalsa da bu kez de Yunanistan gibi müttefikleriyle sorun yaşaması, ideolojinin sonunun dış politikada gözlenmesine neden olmuştur. Bununla da bağlantılı olarak bir diğer farklılık olarak Avrupa'nın güvenlik kaygısının daha çok içeriden kaynaklandığı söylenebilir. Tarihinde güçlü sol hareketler barındıran Avrupa devletlerinin asıl tehdit algısı, zaten Avrupa'nın yarısını uydu devletler aracılığıyla kontrolü altına almış Sovyetler Birliği'nden ziyade güçlenme ihtimali bulunan iç muhalefetten kaynaklanmıştır. Pek çok konuda birbirinden farklı düşünen ideolojilerin refah devleti bağlamında ortak bir ekonomik anlayışla benzerlik göstermesini buna bağlamak mümkündür. Diğer bir deyişle Avrupa devletleri, vatandaşlarının sosyo-ekonomik refah düzeyini mümkün olduğu kadar yüksek tutarak muhalif hareketlerin ve komünist partilerin taban kazanmasını engellemeye çalışmıştır.

Türk siyasi tarihi değerlendirildiğindeyse her ne kadar Soğuk Savaş'a rastlayan yıllarda sağ-sol çatışması şeklindeki gelişmeler Türkiye'de de gözlenirse de Avrupa ile kıyaslandığında buradaki sol kökenli muhalefetin oldukça güçsüz kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla Türk siyasetine hâkim olan ve yukarıda bahsi geçen ideolojik akımların temsilcileri, marjinal silahlı gruplar dışında esas tehdidi iç politikadan yükselecek geniş tabanlı bir sol harekette değil farklı dönemlerde ağırlığı değişse de Sovyetler Birliği ya da Yunanistan gibi ülkeler nezdinde dış tehdit olarak algılamıştır. Örneğin 1950'lerin son birkaç yılından itibaren hissedilmeye başlanan ekonomik sorunlar, yumuşama döneminin de etkisiyle askeri güvenliğin önüne geçmeye başlasa, hatta bunun sonucunda Sovyetler Birliği ana tehdit unsuru olarak görülmeğe çıkarak zaman zaman alternatif bir ekonomik yardım kaynağı olarak düşünülse de eş zamanlı olarak beliren Kıbrıs ve Ege sorunları, neticede 1978'de açıklanan Türkiye'nin yeni ulusal savunma ve dış politika doktrininde esas tehdidin bu kez de Yunanistan olarak görülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'deki farklı siyasi düşüncelerin ortaklaştıkları nokta, Avrupa'daki ideolojilerin aksine iç politikayı ilgilendiren ekonomik içerikli meseleler olmaktan ziyade dış politika olmaya devam etmiştir. Yani Türkiye'de çok farklı kimlik politikalarını savunan ideolojik akımlar, dış politikada çok büyük oranda ortak bir paydada buluşabilmiştir.

Sonuç

Bu makalede, Türk dış politikasına etki eden kimlik ve ideolojilerin devlet mevhumu söz konusu olduğunda kendine has siyasi görüşlerinden çok büyük oranda taviz verdiği sonucuna varılmıştır (milliyetçiler kan bağı ve soy birliğinden, İslamcılar ümmet vurgusundan, solcular ise enternasyonalizm ve sınıf çatışmasından). Bu bağlamda 1960'larda etkili olan ideolojinin sonu tezinin, Türkiye'de de özellikle dış politika alanında etkili olduğu söylenebilir. Her ne kadar 1960'li yıllar Türk dış politikasında kamuoyunun etkisinin artmaya başladığı bir dönem olsa da iç politikada birbirinden oldukça farklı politikaları savunan siyasi akımlar dış politikada ortak bir noktada buluşa-

göz

Akademik
Bakış

251

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

bilmiştir. Bu noktada kimlikler üzerinden yapılan Türk dış politikası incelemesini, son bir tarihsel değerlendirmeye tabi tutmak faydalı olacaktır. Bu analiz, Türk dış politikasında devlet aklı ve çıkarının hangi dönemde hangi temel ideoloji ve kimlikler tarafından şekillendiğinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Türkiye, erken Cumhuriyet döneminde tek parti rejimiyle yönetildiği için bu dönem genel olarak makalenin dışında tutulmuştur. Bu yıllarda dış politikada, kamuoyunun genelini ilgilendiren kimlik siyasetinden ziyade liderlik kadrosu içerisindeki görüş ayrılıkları ve bununla ilgili bireysel faktörler etkili olmuştur. Buna örnek olarak Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İnönü ve Genelkurmay Başkanı Çakmak arasında Hatay sorununu çözmek için izlenecek yönetime dair ortaya çıkan görüş ayrılıkları verilebilir.⁵⁵ 1950'lerden itibaren daha çoksesli bir iç politik ortam belirse de Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği uluslararası sistem ideolojik kimliklerin ortak bir tutum benimsemesini sağlamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın geri kalan on yıllarında uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler, bu ortak tutumun farklı dönemlerde farklı nitelikler sergilemesine neden olmuştur. Örneğin Soğuk Savaş'ın hızla tırmandığı 1950'lerde anti-komünizm ortak bir şemsiye olarak belirse de 1960'lar, ayrıntıları bu makalenin konusu dışında kalan Küba krizi, Kıbrıs sorunu ve yumuşama gibi faktörlerin etkisiyle bir geçiş süreci teşkil etmiştir. Bu geçiş aşamasından sonra 1970'lere doğru çok taraflı bir dış politika izlenmeye başlanması, farklı kimlikleri temsil eden siyasi görüşlerin ortak bir dış politika çizgisinde buluşmasını sağlamıştır. Yani 1950'lerde gerek çift kutupluluğun gerekse iç istikrarın yarattığı sonuç, dış politikada genel olarak partiler üstü ve Batı Bloğu ile uyumlu bir siyaset izlenmesi olurken sonraki yirmi yıl boyunca hem yumuşamanın hem de iç siyasetteki çoğulculuğun etkisi Türkiye'nin dış politikasını batıcılıktan ziyade "milli" ulusal çıkarı etrafında şekillendirmesini sağlamıştır. Milliyetçiliğe şekil verense sert ve sıkı bir kimlik politikasından ziyade yumuşamanın ortaya çıkarttığı örtülü veya gizli bir "çok" kutupluluk içerisinde çok taraflı dış siyaset izlemek olmuştur.

1980'lerde yumuşamanın sonlanması ve 1950'lerdeki gibi tek bir partinin iç siyasette etkili olması her ne kadar Türkiye'nin yeniden ittifak ilişkilerine ağırlık vererek dış politikasını belirlemesine yol açsa da yukarıda da değinildiği gibi sistemsel faktörler Türkiye'nin bu kez de batıcılık ve İslamcılık gibi birbirinden oldukça farklı kimlikleri harmanlamasına fırsat tanımıştır. 1990'larda ise gerek Soğuk Savaş'ın bitmesi gerekse iç siyasetteki çok seslilik, Türkiye'nin farklı kimlikler çerçevesinde dış politikasını belirlemesine fırsat sunmuş, ancak 1960-1980 yıllarında gözlemlendiği gibi bu çoğulcu ortamda milliyetçilik ulusal çıkarı belirleyen başat kimlik olmaya devam etmiştir. Bunu başka konularda çok farklı görüşleri savunan pek çok ideolojinin AB politikasında gözlemlenmek mümkündür. Ancak bu dönemdeki milliyetçilik,

55 Serhat Güvenç, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.901.

Türkiye'nin aynı yıllardaki Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle eş zamanlı geliştirdiği ilişkisinde de gözlemlendiği gibi kimlik bağından ziyade devlet aklını baz alan rasyonel bir politika teşkil etmiştir.

Sonuç olarak Türkiye'nin her dönemde ulusal çıkarını öncelikleme açısından dış politikada ağırlıklı olarak realist bir tutum seğılediği söylenebilecek olsa da ulusal çıkarı hangi kimliğin belirlediği gerek sistemsel gerekse iç faktörlere bağlı olarak zaman içerisinde değişkenlik göstermiştir. Türkiye'nin yumuşama sayesinde sistemsel açıdan rahat hareket edebildiği 1960-1980 yılları ile Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'larda ulusal çıkarını belirleyen üst kimlik iç siyasetteki çoğulculuğa rağmen milliyetçilik olmuşken ittifak bağlarının sıkılaştırılmasının gerektiği 1950'ler ve 1980'lerde batıcılık onun yerini almış, ancak buna ek olarak 1980'lerdeki II. Soğuk Savaş koşullarının kendine özgü nitelikleri buna İslamcılığın da eklenmesine fırsat sunmuştur. Sonuç olarak bu değişken iç-dış tarihsel koşullar içerisinde Türkiye'nin kurucu kimliği olarak düşünülen batıcılık ile milliyetçilik ve İslamcılık gibi sosyal kimliklerinin eş zamanlı olarak var olabilme ve dış siyasete etki edebilme imkânı bulduğu söylenebilir. Yani ideolojinin sonu tezinin Marksizm ve komünizm karşıtlığı üzerinden yaptığı liberalizm vurgusu, Türkiye'de ise çoğulcu bir kimlik siyasetinin izlenmesine fırsat sunan dış politika alanında karşılığını bulmuştur.

Kaynaklar

AIKEN, Henry David, "The Revolt Against Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.229-258.

AKNUR, Müge-Rezzan Ersoy, "Siyasal Partiler ve Türk Dış Politikası", Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol der., *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar*, Barış Yayınları, İstanbul 2012, s.119-156.

AKSOY, Metin-Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı", Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil der., *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayınları, İstanbul 2010, s.150-169.

ALPKAYA, Gökçen, "Türk Dış Politikasında Milliyetçilik", Tanıl Bora-Murat Gültekingil der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.155-167.

ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

ARAS, Bülent, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003.

ARON, Raymond, "The End of the Ideological Age?", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.27-48.

AYTAÇ, Ahmet Murat, "Dünya Görüşü ve İdeoloji", Yüksel Taşkın der., *Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.108-137.

BALCI, Ali, "Foreign Policy as Domestic Power Struggle", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2/1, 2015, s.67-94.

BAYAT, Asef, *Ortadoğu'da Maduniyet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

BELL, Daniel, *The End of Ideology*, Free Press, New York 1960.

BELL, Daniel, "The End of Ideology in the West", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.87-105.

göz

Akademik
Bakış

253

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

BELL, Daniel, "Sonsöz 1988", *İdeolojinin Sonu*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013 s.447-491.

BERLIN, Isaiah, *Four Essays On Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969.

BİLİCİ, Mücahit, "Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri", Tanıl Bora-Murat Gültekingil-Yasin Aktay der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.799-303.

BORA, Tanıl, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi", Tanıl Bora-Murat Gültekingil der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.147-169.

BURCHILL, Scott, "Liberalizm", Scott Burchill-Andrew Linklater der., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.81-117.

ÇALIŞ, Şaban, "Uluslararası İlişkilerin Dinî-Politiği", Tanıl Bora-Murat Gültekingil-Yasin Aktay der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.887-904.

ÇEMREK, Murat-Metin Aksoy, "Türk Dış Politikasında Din Olgusu", Ertan Efegil-Rıdvan Kalaycı der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.661-678.

DEMİR, Şeyhmus-Mutlu Sesli, "İdeolojinin Sonu Tartışmaları Üzerine Bir Analiz", *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10/19, 2020, s.159-175.

DEMİRTAŞ, Birgül, "İnşacılık", Şaban Kardaş-Ali Balcı der., *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.155-173.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

EROL, Mehmet Seyfettin-Osman Nuri Beyhan, "Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği", Ertan Efegil-Rıdvan Kalaycı der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.335-356.

FEUER, Lewis, "Beyond Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.64-68.

FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012.

GÜLTEKİN, Mücahit, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi*, Pinar Yayınları, İstanbul 2017.

GÜVENÇ, Serhat, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", Faruk Sönmezoglu der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.895-934.

HABER, Robert, "The End of Ideology as Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.182-205.

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara 2013.

HOBSBAWM, Eric-Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

HODGES, Donald Clark, "The End of the End of Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.373-388.

INGLEHART, Ronald, "The Silent Revolution in Europe", *The American Political Science Review*, 65, 1971, s.991-1017.

KAYGUSUZ, Özlem, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", Evren Balta der., *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.25-50.

KİRİŞÇİ, Kemal, "Türkiye ve Avrupa Birliği", *Uluslararası İlişkiler*, 2/8, 2005-2006, s.79-118.

- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi C.1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi C.2*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- KOÇER, Gökhan, “Türk Dış Politikasında Din Unsuru”, *Akademik Orta Doğu*, 1/1, 2006, s.131-157.
- KÖSEBALABAN, Hasan, *Türk Dış Politikası*, Bingbang Yayınları, İstanbul 2014.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası*, Barış Kitap, Ankara 2010.
- LIPSET, Seymour Martin, “The End of Ideology?”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.69-86.
- MARTIN, William, *Toplumsal Hareketler*, Versus Yayınları, İstanbul 2008.
- MCNEILL, William, *Dünya Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara 2013.
- ORAN, Baskın, “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24/3, 1969, s.227-275.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası C.1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Dünden Bugüne Ortadoğu’da Milliyetçilik Hareketleri”, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s.141-162.
- ÖRNEK, Cangül, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖRS, Birsan, “Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü”, *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 40, 2009, s.1-12.
- ÖZDAÇ, Ümit, “Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik”, Tanıl Bora-Murat Gültekinil der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.168-178.
- ROUSSEAS, Stephen-James Farganis, “American Politics and the End of Ideology”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.206-228.
- SARAÇOĞLU, Cenk, “Sosyal Demokrasi”, Gökhan Atılğan-Attila Aytekin der., *Siyaset Bilimi*, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s.331-346.
- SAYYID, S., “İslamcılık ve Postkolonyal Durum”, Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.936-947.
- SHILS, Edward, “The End of Ideology?”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.49-63.
- UĞUR, Mehmet, “Türkiye’de Avrupa Birliği Sorunu”, Ömer Laçiner der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.999-1017.
- WENDT, Alexander, “Anarchy Is What States Make of It”, *International Organization*, 46/2, 1992, s.391-425.
- WRONG, Dennis, “Reflections on the End of Ideology”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.116-125.

Extended Abstract

The article questions whether the end of the ideology thesis, which was effective in the 1960s, can be applied to the case of Turkey as well. The end of the ideology thesis, as articulated by Daniel Bell in his book with the same name in 1960, suggests that mainstream ideologies like liberalism, conservatism and social democracy came to revolve around similar political and eco-

conomic views under the common framework provided by welfare state institutions. This article argues that a similar common point was reached by several ideologies in Turkey as well; however, the lack of a properly functioning welfare state politics led different ideologies to resemble each other not in economics but in their foreign policy visions. To develop this argument, the article starts with a general discussion of social movements which were effective in building the social and historical basis of political ideologies. As a critical look at this literature puts forward, social movements, regardless of how radical and revolutionary they may have been at the beginning of their historical journey, ended up overlapping with the political systems within which they were functioning. To support this argument, the article analyses nationalism and social democracy as two exemplary cases. After this theoretical introduction, in the second part, the article focuses on Turkey as a case study to test these arguments. The second section starts with a discussion of the major ideological identities that shaped the general framework of Turkish foreign politics. Then, the article evolves into three subsections each of which introduces one specific ideology and identity. These are nationalism, Islamism and Westernism all of which can be thought off as the Turkish versions of major social movements in world history and politics. Before concluding the article, the last subtitle summarizes the major reasons of why the end of the ideology thesis concerned especially economic conditions in Europe whereas it was observed in foreign policy issues in the case of Turkey. The author lists several causes of this difference related to the Cold War politics and the detente era. Finally, in conclusion, the article makes a summary analysis of the historical data presented in the previous pages. The author suggests that both systemic factors related to the evolution of the Cold War politics and elements related to the domestic political situation in Turkey played a role in deciding which major ideological identity of Turkish foreign policy (nationalism, Islamism or Westernism) came to the forefront in which historical period. This pluralistic approach allows to reach the conclusion that Turkish foreign policy followed a realistic course related to the state interests while at the same time the question of how these state interests were determined depended on a constructivist approach influenced by identity politics. Therefore, Turkey could shape its foreign policy in an inclusive way without resorting necessarily only to one specific identity or ideology. It could simultaneously host Westernist, nationalist and Islamist elements and how these combined with each other depended on both internal and external factors of each relevant historical context.

gors

Akademik
Bakış

256

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022